

T.C.
ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ

ERDEM

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ DERGİSİ

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

TÜRKLERDE HOŞGÖRÜ ÖZEL SAYISI - II

Cilt : 8

Sayı : 23

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ, ANKARA
OCAK 1996

TARİHTE TÜRKLER, İSLÂMİYET VE MEZHEPLERİ

AHMET VEHBİ ECER*

Bumin Kağan tarafından 552 yılında kurulan Göktürk Devleti (552-745) dönemi, Türklerin dinî inanışlarının vesikalandırılabilinen en eski bir dönemi sayılabilir. Zira o dönemden bize kadar gelebilen, ilkinin 732 yılında dikildiği bilinen *Orhun Abideleri* önemli bilgileri ihtiva etmektedir. Orhun Abidelerindeki Tanrı ile ilgili sıfatlara bakıldığı zaman O'nun yaratıcı, buyurucu, lütfedici, yükseltici, bağışlayıcı, düzenleyici, kudretli, bahşedici, öldürücü, bilgi verici, koruyucu, kendi kendine benzeyen,¹ öncesiz ve sonrasız² olduğu görülür. Abidelerdeki bu sıfatları topluca göz önünde bulundurduğumuz takdirde, Tanrı'nın madde ve şekil olmaktan uzak, ezeli ebedî, yüceler yücesi, ölümsüz, tek, kendi kendine benzeyen bir ilah olduğu söylenebilir. Bu niteliklerine sahip Tek Tanrı inancına İslâmî kaynaklar *Haniflik* inancı demektedirler.³ Kur'an-ı Kerim'e göre ise Haniflik İslâm

* Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi öğretim üyesi.

¹ Bu husus Bilge Kağan Âbidesi'nin doğu cephesinde "Tengri Teg Tengri", yani "*Tanrı gibi Tanrı*" ifadesinden çıkartılabilir. Bkz. Muharrem Ergin, *Orhun Âbideleri*, İstanbul 1970, s. 17, 61.

² Tanrı'nın ezeli (öncesiz) ve ebedî (sonrasız) oluşu Göktürk Âbidelerinde: "*Zamanı Tanrı yaşar, insanoğlu hep ölmek için türemiş*" cümlesiyle ifade edilir. Bkz. Ergin, *a.g.e.*, s. 14.

³ Haniflik için bkz. Şaban Kuzgun, *İslâm Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik*, Ankara 1985; Şehristâni, *el-Milel v'en-Nihal*, Kahire, ?, s. 229 vd.; Seydişehirli Mahmud Esat, *Tarih-i Dîn-i İslâm (Medhal)*, İstanbul 1329, s. 269 vd.; A. Vehbi Ecer, *İslâm Tarihi Dersleri*, Kayseri 1991, I, s. 60-62; İsmail Cerrahoğlu, "Kur'an-ı Kerim ve Hanifler", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1963, sayı: 12, s. 81-92.

Dininin diğerk bir adı olmaktadır.⁴ Ayrıca Tek Tanrı'ya inanmak İlahî (Semâvî) dinlerin ilk şartıdır. Bu dönem Türk toplumunda peygamberlik, cennet-cehennem, ahiret, kıyamet günü, iyilik yapanların cennete gideceği... gibi inanışların bulunduğu,⁵ Kur'an'da savunulan ailevî ve ahlâkî değerlere sahip olduğu gözlenmektedir. Bu tesbitler Türklere de İlahî din tebliğcisi bir peygamberin geldiğinin işareti olabilir.⁶ Böyle bir varsayım Kur'an-ı Kerim'de geçen "Her topluluğun (ümmetin) bir peygamberi vardır",⁷ "(Ey Muhammed!) Sen sadece bir uyarıcısın... Geçmiş her ümmet içinde de bir uyarıcı bulana gelmiştir",⁸ "Ey Muhammed! Senden önce birçok elçileri uluslarına gönderdik...",⁹ "Ey Muhammed! Andolsun, senden önce bir çok elçiler (peygamberler) gönderdik; sana onların kimini anlattık, kimini anlatmadık..."¹⁰ gibi ayetlere de uygun düşmektedir. Türkler, son peygamberin getirdiği mesajlara tamamen ters bir inanış ve yaşayış içinde bulunmadıklarından, başka ifadeyle, eski inanış ve yaşayışlarıyla¹¹ İslâm Dininin

⁴ Bakara Sûresi/135; Nisâ/125; en-Nahl/120-123; el-Beyyine/5; el-En'âm/79, 161; Yunus/105; er-Rum/30; el-Hacc/31.

⁵ Ecer, *a.g.e.*, s. 105-111; Faruk Sümer, "Türklerin İslâmiyete Girmeleri", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Haziran/1990, sayı 2, s. 5-9.

⁶ Bkz. "Türklerin Eski İnançlarında İlahî Din İzleri", *Töre Dergisi*, Şubat/1983; sayı: 41, s. 62-64; A. Vehbi Ecer, "Türklerin Müslüman Olmalarında Eski Dinî İnançlarının Rolü", *Millî Kültür Dergisi*, Nisan/1991, sayı: 83, s. 42-44.

⁷ Yunus/47.

⁸ Fâtır/23-24.

⁹ Er-Rum/47.

¹⁰ Mü'min/78.

¹¹ Eski Türk Dini ile ilgili olarak bkz: Hikmet Tanyu, *Türklerin Dinî Tarihçesi*, İstanbul 1976; İbrahim Kafesoğlu, *Eski Türk Dini*, Ankara 1960; A. Vehbi Ecer, "Türklerin Eski Dini Hakkında Söylenenler", *Töre Dergisi*, Aralık/1982, sayı: 129, s. 13-15; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Ankara 1977; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1971; I - II; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, İstanbul 1971, I-II; İbn Fadlan, *Seyahatnâme*, Çev: R. Şeşen, İstanbul 1975; Emel Esin, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş*, İstanbul 1978; Ümit Hasan, *Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler*, Ankara 1986.

inanç ve ahlâk ilkeleri arasında paralelliklerin varolması sebepleriyle¹² İslâm Dinini büyük bir heyecanla benimsediler.

İslâmiyetin Türkler arasında, öncelikle *Mâverâünnehir* bölgesinde Emevî valisi ve komutanı Kuteybe b. Müslim'in (670-725) bu bölgedeki valilik döneminde (705-715) yayılmaya başladığı, 713 yılında, Buhârâ'da, vali tarafından bir cami yaptırıldığı, Cuma namazlarına katılımı artırmak için para bile dağıtıldığı bilinmektedir.¹³ Ancak Emevilerin ırkçı, adaletsiz, sert, insafsız ve İslâm Dininin ana prensiplerine zıt uygulamaları İslâmlaşmayı yavaşlatmış, bazı direnişlerin çıkmasına kanların akmasına sebep olmuştur.¹⁴ Emevilerin son Horasan Valisi Nasr b. Seyyar (666-748)

¹² Eski Türk inançları ile İslâmiyet arasındaki paralellikler hakkında bkz: Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara 1978; Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ankara 1982, Önsöz ve s. 224-225; E. Ruhi Fiğlalı, "Din ve Türkler", *Türk Münevverinin Fikir ve İman Zemini*, (Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı Akademik Toplantıları Metinleri) İstanbul 1988, 13-18; İsmail Hami Danişmend, *Türkler ve Müslümanlık*, İstanbul ?, s. 52-98; Tahsin Ünal, *Türk'ün Sosyo-Ekonomik Tarihi*, Konya 1975, s. 230 vd.; Orhan Türkdoğan, *Türk Tarihinin Sosyolojisi*, Ankara, ?, s. 273 vd.; Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul 1976, s. 3-10; Hakkı Dursun Yıldız, "Türkler ve İslâmiyet", *Orta Doğu Gazetesi*, 21-22/Ekim/1974; Hakkı Dursun Yıldız, "Türklerin Müslümanlığı Kabulü", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Temmuz/1983, sayı: 3, 9-23; A. Vehbi Ecer, "Türklerin İnançlarında İlahî Din İzleri", *Töre Dergisi*, Şubat/1963, sayı: 141, s. 62-64; A. Vehbi Ecer, "Türklerin Müslüman Olmalarında Eski Dinî İnanışlarının Rolü", *Millî Kültür Dergisi*, Nisan/1991, sayı: 83, s. 42-44.

¹³ Kuteybe b. Müslim'in faaliyetleri ve döneminin kaynakları için bkz: Muhammed Aslan, *Kuteybe b. Müslim ve Zamanı*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (basılmamış yüksek lisans tezi), Kayseri 1986; Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefküresi Tarihi*, İstanbul 1969, I, s. 137.

¹⁴ Kısa bilgi için bkz: Nesimî Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara 1992, s. 26-29; "Emeviler Peygamber evlatlarına yaptıkları zulümleri ile olduğu kadar İslâm'ın müsavilik esaslarına aykırı olarak da, Müslümanların kalplerini kırmış ve nefretlerini kazanmışlardı." Turan, I, s. 138; M. Şemsettin Günaltay, Müslüman Araplarla Türkler arasında çıkan çatışmaların sebeplerini şöyle anlatır: "...Türklerin, Haccac Zalim kumandanlarına karşı gösterdikleri isyan ve mukavemet, İslâmiyete karşı değil, bu kumandanların gayri İslâmî muamelelerine karşı olmuştur. Türk, Kur'an dinini ruhuna uygun bulmuş, fakat Mervan-Zadelerin yapmak istedikleri şekilde millet-i mahkûme mevkiine inmeye tahammül edememişlerdi... Türklerle Emevi kumandanları arasında vukua gelen müthiş arbedelerin hakiki sebebini bu noktada aramalıdır." M. Şemseddin, *Maziden Âtiye*, İstanbul 1339, s. 118-119.

kendinden öncekilere göre ılımlı, birleştirici, hoşgörülü bir siyaset izlemiş, ordusunu Türklerle takviye etmiş, kızını Tuğ-Şad'a vermiş, Soğd'luların eski yurtlarına dönmesini sağlamıştır. Valinin bu tutum ve siyaseti Türkler arasında İslâmiyetin yayılmasını hızlandırmıştır.¹⁵ Ancak bu dönemde İslâm Dininin kelâmî ve felsefî esaslarının öğrenilmesi istenmiyor, "sünnet olmak, Kur'andan bir sure okumak ve İslâm'ın farzlarını yerine getirmek" yeterli sayılıyordu.¹⁶ Bu sebeple Emeviler döneminde Türklerin arasında mezhep farklılıkları ve mezhep propagandası bahis konusu olmadı. Türkler arasında yayılan Müslümanlık "özel bir tür" idi. "Büyük bilginlerin Müslümanlığı değil, halk arasında sevilen gezgin din adamlarının, çeşitli kültür düzeyindeki tüccarların ve sınırdaki askerlerin sunduğu bir Müslümanlıktı".¹⁷ Bu sebeple, "bu dine yeni katılan Türklere sunulan Müslümanlık, mezhepler arasındaki başlıkları anlamalarına ya da hangi inancın hangi mezhebe ait olduğunu bilmelerine olanak vermeyen... evrensel ve ilkel bir Müslümanlıktı".¹⁸

Emevilere tepki biçiminde ortaya çıkan Abbasî ihtilâli yönetimdeki olumsuzlukları giderdiği gibi, Türk-Arap ilişkilerinin düzelmesini ve İslâmiyetin Türkler arasında yayılmasının hızlanmasını sağladı. 751 yılında yapılan Talas Savaşı, Prof. Dr. Fuat Köprülü'nün ifadesiyle, Maverâünnehir'in "mutlaka İslâmlaşarak İslâm Medeniyeti dairesine girecek, Türkler de bu yeni medeniyete girmiş olacaktı".¹⁹ Gene Köprülü'nün yazdıklarına göre 960 yılında "Seyhun Türklerinden ikiyüzbin çadır halkı, İslâm dinini kendi arzularıyla kabul ettiler".²⁰ Bu kabul edilişte, daha önce işaret

¹⁵ Nasr b. Seyyar için bkz: Mehmet Yıldırım, *Nasr b. Seyyar ve Zamani*, Kayseri 1990 (Basılmamış yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi.).

¹⁶ Turan, I, s. 138.

¹⁷ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Çev: Yıldız Moran, İstanbul 1979, s. 27.

¹⁸ Cahen, s. 28.

¹⁹ Mustafa İlhan, *Köprülü-Zâde Mehmed Fuat ve Türkiye Tarihi*, Kayseri 1991 (Basılmamış yüksek lisans tezi), s. 48.

²⁰ İlhan, 57; Bkz: Turan, I, s. 150, 159.

ettiğimiz, Türklerin İslâm öncesi ahlâk ve inançları ile İslâm dinindeki değer yargıları arasındaki paralelliklerin yanında "ahîlik", "gazilik" teşkilâtlarının ve sofîliğin önemli rolleri olmuştur.²¹ Gene bu dönemde *İtil Bulgar Devleti* (920), *Karahanlılar* (945), *Gazneliler* (963) *Selçuklular* (1038) gibi *Türk İslâm Devletlerinin* kuruldukları görülmektedir. 23 Mayıs 1040 tarihinde Selçukluların Gazneli Devletini²² "Dandanakan" Savaşında yenmesiyle Selçuklular, Türk-İslâm Devletlerinin büyükleri arasına girdi. Tuğrul Bey Dandanakan Savaşından sonra Selçuklu Devletinin Sultanı ilân edildi, komşu devletlere fetihnâmeler gönderildi.²³ Müslüman Türklerin bu dönemde Şîî İranlılarla kültürel ilişkileri vardı. Bugün bile aramızda kullanılan ibadetlerle ilgili birçok dinî terimler (namaz, âbdest, azrâil, peygamber...gibi) Farsçadan geçmedir. Şîî eğilimli İranlılarla bu kültürel yakınlıklarına rağmen Türkler, sünnî idiler.²⁴ İtikadda, 862-944 yılları arasında yaşayan

²¹ İlhan, s. 54 vd.

²² Fazla bilgi için bkz: Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara 1989.

²³ Bkz: Kerimüddin Mahmud el-Aksarayî, *Selçukî Devletleri Tarihi*, Çev: Feridun Nafiz Uzluk-M.N. Gencosman, Ankara 1943, s. 109; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul, 1972, s. 27vd.; M. Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul 1976, s. 16 vd.; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1969, s. 67 vd.

²⁴ Ehl-i sünnet ve'l-cemaat veya sünnî tabiri Hz. Muhammed'in sünnetlerini (uygulama ve tavsiyelerini) yerine getiren ve peygamberin arkadaşlarının (ashab'ın) uygulamalarına uygun hareket edenlere verilen bir addır. "Peygamberin İslâm'ın temel konularını anlama ve benimseme tarzı"dır. Bkz: Yunus Şevki Yavuz, "Ehl-i Sünnet", *T.D.V.İ.A.* (Türkiye Dinayet Vakfı İslâm Ansiklopedisi), X, s. 525-530; *Aylık Dergî'nin* "Ehl-i Sünnet Özel Sayısı"nda (Ankara 1985, I-II) konu ile ilgili "Prof. Dr. Mehmed S. Hatiboğlu ile Bir Söyleşi" (s. 27-38), "Prof. Dr. Hüseyin Atay'la Bir Söyleşi" (s. 135-145), "Doç. Dr. Sabri Hizmetli İle Bir Söyleşi" (s. 146-152) başlıkları altında önemli bilgiler verilmektedir. Ayrıca bkz: E. Ruhi Fiğlalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, İstanbul 1980, s. 54-58.

Ebû Mansur Muhammed el-Mâtürîdî es-Semerkandî'nin kurduğu mezhep²⁵ olarak bilinen "Mâtürîdiye" mezhebini,²⁶ muamelâtta (ibadet ve hukukî işlerde) da *Ebû Hanîfe*'nin kurduğu Hanefî mezhebini²⁷ benimsediler. Bu her iki mezhebin de akla değer vermesi, uygulamada zaman ve şartların gözönünde bulundurma kolaylığını ön plânda tutması, insan iradesine değer vermesi... sebepleriyle Türkler arasında hızla yayıldı. İslâm Dininin ehl-i sünnet mezheplerinden Matürîdîlik ve Hanefîlik mezheplerini benimsemele-ri, onları mezhep taassubu içine sokmadı, siyasî faaliyetlerinde Hanefîlik ve Matürîdîlik ön plânda yer almadı, durup dururken Hanefîlik ve Matürîdîlik anlayışlarının yayılması için savaşılmadı. Ancak, Tuğrul Bey'in zamanında Abbasî Halifesinin egemenliğini tehdit eden *Şî'î Batınî* mezhebe mensup bulunan Büveyhî'lere karşı²⁸ tavır alması sünnetliğin savunulması şeklinde algılanmıştır. Abbasî halifesi Kâim Biemrillâh 1044 yılında Büveyhîlerin saldırganlıklarını önlemesi için ünlü bilginlerinden *Ebu'l Hasan el-Mâverdî*'yi²⁹ Tuğrul Bey'e elçi olarak gönderdi. Daha sonra onu Bağdad'a davet etti.³⁰ Tuğrul Bey de önce, Büveyhî Sultanı *Celâl'üd-Devle*'ye bir elçi

²⁵ Mezhep, gidilen yol anlamına gelen bir kelimedir. Terim olarak dini anlama, yorumlama farklılığını ifade eder. İnançla ilgili anlama farklılıklarına Arapça'da *makale* ve *fırka*, ibadetlerle ilgili anlama farklılıklarına da *mezhep* denilir. Türkçe'de her ikisine de mezhep denilmektedir. Kendi aralarında *siyasî, itikadî, fikhî* olmak üzere bölümlere ayrılır. Ehl-i sünnet ve ehl-i sünnet dışı mezhepler şeklinde tasnifler vardır. Bkz. A. Vehbi Ecer, *İslâm Mezhepleri Tarihine Giriş*, Kayseri 1980.

²⁶ Ebu Mansur Muhammed el-Matürîdî, dinî inançla ilgili konuları akıl ve nakil (Kur'an ve sünnet) arasında denge kuran, aklı küçümsemeyen bir metotla anlatan ve İslâm ilm-i kelâmının kurucularından olan biridir. Bkz. A. Vehbi Ecer, *Türk Din Bilgini Maturidî*, Ankara 1978.

²⁷ Ebu Hanife ve Hanefîlik için bkz. Muhammed Ebu Zehra, *Ebu Hanife*, Çev: Osman Keskiöğlü, Ankara 1962.

²⁸ Büveyhîlerle ilgili kısa bilgi için bkz. K.V. Zettersteen, "Büveyhîler", *İA*, II, 843-845; Erdoğan Merçil, "Büveyhîler", *TDVİA*, VI, 496-500.

³⁰ Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, 22-46; Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, 33 vd.; Seyfullah Korkmaz, *Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu-İslâm Dünyası İlişkileri*, Kayseri 1991, s. 31-36 (Basılmamış yüksek lisans tezi).

göndererek, Halifeye ve Bağdad halkına iyi davranmasını bildirdi ve bu hareketiyle Halifeden yana olduğunu ortaya koydu. Tuğrul Bey, Halife için bir başka tehlike durumunda olan Bağdad'ı zaptetmek, Selçukluların Suriye ve Mısır'a ilerleyişini durdurmak şartıyla Mısır Fatımî Devletiyle anlaşma yapan³¹ *Arslan el-Besasırî* (Öl: H-451-M-1060) galesini³² ortadan kaldırarak Mısır Fatimi Devletini ele geçirmek amacıyla Bağdad'a yöneldi. Yolda, seferinin amaçlarından birinin de "Mısır'ı, orada bulunan yabancı elinden (yani Şîî-Fatımîlerden) çekip almak ve minberlerinde Abbasî Oğulları adına hutbe okutmak"³³ olduğunu açıkladı. Tuğrul Bey'in bu hareket tarzının Fuat Köprülü tarafından şöyle değerlendirildiğini görüyoruz:

"Filhakika (gerçekte) bütün Selçukî hükümdarları Tuğrul'dan başlayarak ehl-i sünnet akidelerini ve bilhassa Hanefîliği şiddetle müdafaa etmişler ve...bunu değişmez bir esas olarak kabul etmişlerdir."³⁴

Batılı bilginlerden H.A.R. Gibb ise Tuğrul Bey'in, dolayısıyla Selçukluların, Batı İran ve İrak'a yönelmelerini politik bir olay olarak görür ve bu politik amacı ise "hilâfetin şîî kontrolünden kurtarılması" şeklinde açıklar.³⁵ Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu da Tuğrul Bey'in Abbasî Halifesinin davetini kabul etmesi ve Büveyhi'leri ortadan kaldırmasının mezhep taassubu ile ilgisi olmadığını şu cümlelerle anlatır:

"Burada Şîîliğe cephe alma ile devletteki dinî tolerans prensibi arasında bir çelişki bahis konusu değildir. Çünkü daha ortaya çıktığı andan itibaren *siyasî vasıf kazanmış olan Şîîlik*, XI. yüzyılda Fatımîler tarafından, bu Şîî devletin maddî-manevî desteği ile, Sünnî İslâm memleketlerini karışıklığa düşürmek için en kuvvetli silah olarak kullanılıyordu. Irak ve güney İran'ı

³¹ Bkz. Henri Laoust, *Les Chismes Dans L'Islam*, Paris 1965, s. 173-174.

³² Bkz. Erdoğan Merçil, İstanbul 1977, I, s. 37-45.

³³ İbnü'l-İmrânî, *el-İnba fi Tarih il-Hülefa*, yayınlayan: Kasım es-Semerrâî, Leiden 1973, s. 189; Korkmaz, s. 46.

³⁴ Aykın, s. 112.

³⁵ Gibb, s. 36.

ellerinde tutan Büveyhiler (932-1055) Abbasî Halifelerini tahakkümleri altına almışlardı ki, bu durum, büyük bir çoğunluğu sünnî olan Doğu-İslâm ahalisini ziyadesiyle tedirgin etmekte idi..."³⁶

Arslan el-Besasirî'nin Bağdad'ı ele geçirmesi, Abbasî Halifesini tutuklaması olayları üzerine yeniden Bağdad'a gelen Tuğrul Bey,³⁷ Halifeyi kurtardı ve Arslan Besasirî'yi bozguna uğratarak öldürttü. (1060) Böylece, daha önce (1058), "*doğunun ve batının hükümdarı*" ilân edilen Tuğrul Bey, "muhteşem bir Türk düğünü"³⁸ yaparak Halifenin kızı ile evlendi (1062). Selçuklu Devletinin "yakın-doğuda dinî anlaşmazlıkları giderici, asayişî yerleştirici vasfı ile de sarsılmaz bir siyasî teşekkül olarak gelişmesini"³⁹ sağladı. Bütün bu başarılar Sünniliğin zaferi olarak algılandı. Özellikle Tuğrul Bey'den sonra (öl: 1063) Selçuklu yöneticileri, "İslâm dünyasını Sünnilik bayrağı altında birleştirmeyi başlıca, gayelerinden saymışlardır".⁴⁰ M. Fuat Köprülü *Türkiye Tarihi* adlı eserinde bu konu ile ilgili olarak şunları yazar:

"Bütün Selçuklu Sultanları, Tuğrul Bey'den başlayarak ehl-i sünnet akidelerini ve bilhassa Hanefiliği şiddetle savunmuşlar, kurdukları İslâm İmparatorluğu için bunu, değişmez bir esas olarak kabul etmişlerdir".⁴¹

Ancak bu satırların hemen altında: "Selçuklu Sultanları Türk geleneğine uyarak Ermeni, Gürcü, Rumlara karşı gayet anlayışlı bir din siyaseti takip etmişler, onları inanç ve âdetlerinde serbest bırakıp, himaye etmişlerdir. Ermenî, Süryanî, Gürcü müverrihleri kendilerinin mezhep törenlerini engelleyen zalim ve mutaassıp Bizanslıların elinden kurtardıkları için Selçuklu Sultanlarını çok iyi yad ederler. Bütün bu açıklamalar, Selçukluların her

³⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Ankara 1977, s. 320.

³⁷ Bu olayların ayrıntıları için bkz. Korkmaz, 37-67; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 46-54.

³⁸ Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 46.

³⁹ İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul 1972, s. 42.

⁴⁰ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 320,

⁴¹ İlhan, s. 140.

hususuta olduğu gibi din siyasetlerinde de ne kadar akıllı hareket ettiklerini göstermektedir"⁴² cümleleri yer almaktadır.

26 Nisan 1064 yılında tahta geçen *Sultan Alp Arslan*'ın Sünnî Halifenin yanında yer aldığı, Halifenin Bizanslılara karşı yapılan *Malazgirt* Savaşında Alp Arslanı desteklediği, ona cesaret veren mektuplar gönderdiği bilinmektedir.⁴³ Çünkü *Malazgirt* Savaşında yalnız Selçuklu Devleti değil, "İslâm Dini de savunulmuş"⁴⁴ olarak algılanmaktadır. Bu sebeple olmalı ki; "1071 yılı Ağustos'unun 26. Cuma günü İslâm dünyasının Abbasî Halifesi Kaim Biemrillah'a tabi olan kısmında bizzat Halifenin hazırlattığı bir dua minberlerden halka okunuyor"⁴⁵ ve bu hutbede bizzat Alp Arslan'ın ismi geçen şu cümleler yer alıyordu:

"Tanrım! İslâm sancağını yükselt ve ona yardım et!...Müminlerin emirinin burhanı olan sultan Alp Arslan'ın dilediği yardımı esirgeme ki, o, bu sayede hükmünü yürütsün, şanını yaysın ve zamanının güçlükleri karşısında kolayca yerinde tutunabilsin. Senin dinini şerefli ve yüce, onu lütüfkâr ve her zaman devamlı tesir icra eden desteğinden mahrum etme... Ordusunu meleklerinle destekle..."⁴⁶

Bütün İslâm Dünyasını heyecana getiren bu savaş, İslâm tarihinin ilk dönemindeki *Kadisiye* ve *Yermük* Savaşlarına denk tutulmuş,⁴⁷ Alp Arslan'ın bütün İslâm Dünyasında ehl-i sünnetin savunucusu olduğu yayılmıştır. Daha 1070 yılında, Halep'te *Mirdasoğulları Devleti* hükümdarı Mahmud'un Şîf

⁴² İlhan, s. 140.

⁴³ Köymen, *Alparslan ve Zamanı*, İstanbul 1972, s. 55; M. Altay Köymen, "Anadolu'nun Fethi ve Malazgirt Meydan Muharebesi", *Malazgirt Zaferi ve Alp Arslan*, İstanbul 1971, s. 67-142 (MEB yayını).

⁴⁴ Köymen, *Alparslan ve Zamanı*, s. 55.

⁴⁵ Salahattin Tansel, "Malazgirt Savaşı Hakkında", *Malazgirt Zaferi ve Alp Arslan*, s. 13-26.

⁴⁶ Köymen, *Alparslan ve Zamanı*, s. 56.

⁴⁷ Mükrimin Halil Yinanç, "Sultan Alparslan Zamanında Bizansa Yapılan Gazalar ve Anadolu Fütühatı", *Malazgirt Zaferi ve Alp Arslan*, s. 27-66.

Mısır-Fatîmî Devleti adına okuttuğu hutbeyi değiştirmeye karar vermesi olayı sırasındaki davranışı O'nun Sünnîliğin savunucusu olduğunun kabullenildiğini göstermektedir. Mahmut, Halep ileri gelenlerini toplayarak şöyle bir konuşma yapar:

"Mısır Fatîmî Devleti artık çökmüştür. Halbuki tehditkâr tavırlarıyla korku içinde bulunduğumuz devlet (Selçuklu Devleti) yeni ve kuvvetlidir. Onlar kanlarını sizin de mensup olduğunuz sünnîlik uğruna akıtmaktan çekinmiyorlar. Hutbede onların adlarını ikame etmek akıllıca bir hareket olur..."⁴⁸

Mirdasoğulları Devlet Başkanının bu konuşmasında Alp Arslan'ın Sünnîliğin savunuculuğunu yaptığı vurgulanmakta, hakikatta Halep halkının inançlı bir Şîî taraftarı olmadığı da ortaya çıkmaktadır. Siyasî baskı ve korkudan dolayı Halep halkı ve devlet başkanının Şîî taraftarıymış gibi göründükleri anlaşılmaktadır. Ancak Tuğrul Bey'den ve Alp Arslan'dan itibaren Sünnîlik, "...başta Selçuklular olmak üzere, diğer Türk siyasî kuruluşlarının resmî mezhebi durumuna yükselmiştir".⁴⁹ Alp Arslan döneminde, O'nun bilge veziri *Nizam ül-Mülk* diye ün kazanan Hasan b. Ali b. İshak (1018-1092), Selçuklu Sultanlarının bu dinî siyasetlerini benimsemiş ve "sünnîliği halk arasında ilim ve tedris yollarından yaymak ve yerleştirmek gayesiyle"⁵⁰ Nizamiye medreselerini kurmuştur. Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın, "Medreselerin Açılmasını Zorunlu Kılan Sebepler" başlığı altında bazı sebepler saydıktan sonra şunları yazar:

"Bilindiği gibi bu sırada Irak, Suriye ve Mısır, Büveyhî ve Fatîmî idaresi altındaydı. Bu iki hükümdarlık sülâlesi Şîî idi. Bunlar yaptıkları propagandalarla Şîîliğin yayılmasına çalışmışlardır. Bu iki sülâlenin ortadan

⁴⁸ Köymen, *Alparslan ve Zamani*, s. 120.

⁴⁹ Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 158.

⁵⁰ İbrahim Kafesoğlu, "Nizâmü'l-Mülk", *İA*, IX, s. 329-333.

kalkmasından sonra gelen Sünnî Selçuklular ve Eyyübiler, halka gerçek imanı öğretmek düşüncesiyle medreseleri kurdular".⁵¹

Alp Arslan ve onun veziri Nizam ül-Mülk birlikte İslâm toplumunun Sünnî inanca göre yenilenmesine çaba gösterdiler. Alp Arslan, hakimiyet ve saltanatının "*İslâmiyetin ve Sünnîliğin zaferine bağlı bulunduğu*"⁵² inanıyor, Nizam ül-Mülk de *Siyaset-Name* adlı eserinde "Türk karakterine uygun" ve "Türk Devletleri için geçerli olabilecek nitelikte"⁵³ yönetim teorisi geliştiriyordu. Nizam ül-Mülk bu eserinde kendi yaşadığı çağa ait akımlardan (Karmatî, Hürremî, Bâbekî, İsmailî... gibi) ve onların yanlışları ve zararlarından bahseder, bilgi verir.⁵⁴

⁵¹ Hüseyin Gazi Yurdaydın, *İslâm Tarihi Dersleri*, Ankara 1971, s. 73; Nizamiye medreseleri ile ilgili kanaate Prof. Dr. M. Altay Köymen, Nizamü'l-Mülk'ün *Siyaset-Nâme* tercümesinin "Önsöz"ünde itiraz eder ve şunları yazar:

"Alp Arslan zamanında bir düzine şehirde açılan üniversiteler haksız olarak *Nizamiye Medreseleri* adı ile anılır olmuştur. Oysa, son zamanlarda Türkiye dışında ve içinde yapılan araştırmalarda, batıdan aşağı-yukarı yüzyıl önce temelleri atılan Selçuklu üniversitelerinin, Türk Devlet anlayışına dayanılarak, Alp Arslan'ın emri ile ve devlet parası ile kurulmuş burslu-yatılı yüksek eğitim ve öğretim müesseseleri oldukları anlaşılmıştır. Nizam ül-Mülk'ün rolü, Alp Arslan'ın emrini büyük bir başarı ile gerçekleştirmiş olmaktan ibarettir... XX. yüzyıla kadar İslâm medeniyetine yön vermiş olan ve bu müesseseleri kurma şerefini bir kişiye, Nizam ül-Mülk'e mal etmek yersizdir." Nizam ül-Mülk, *Siyaset-Nâme*, yayınlayan: M. Altay Köymen, Ankara 1982, Önsöz, s. 11.

⁵² Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul, 1969, s. 149.

⁵³ Claude Cahen, *İslâmiyet*, Çev: E. Nermi Erendor, Ankara 1990, s. 236.

⁵⁴ Merhum Mehmet Altay Köymen, yayınladığı Türkçe *Siyaset-Name*'de anılan batını mezheplerle ilgili bölümleri, din tarihçilerini ilgilendirdiği gerekçesiyle atlamıştır. Bkz. Önsöz, s. 15; Ancak Dergâh Yayınevi yayınları arasında neşredilen Nurettin Bayburtlugil tercümesinde bu konuları eksiksiz bulmak mümkündür. Bkz. Nizam ül-Mülk, *Siyasetnâme*, çev: Nurettin Bayburtlugil, İstanbul 1981 (M. A. Köymen'in kitabına almadığı konular 257-259, 282-284, 285, 315, 316, 324 sayfaları arasındadır).

Sultan Alp Arslan'ın 25 Kasım 1072'de ölümü üzerine oğlu *Melikşah* (1073-1093) sultan ilân edildi. Döneminde Ahsâ ve Bahreynde karışıklık çıkartan *Karmatîler*'le⁵⁵ başarılı bir mücadele yapıldı Ehl-i sünnet dışı olup devleti yıkmaya, parçalamaya yönelik faaliyetleri bulunan Bâtınîler (İsmaililer) ile şiddetli bir şekilde uğraşıldı. Ancak Prof. Dr. Osman Turan'ın tesbitlerine göre Melikşah, "tebaasının din ve mezhep hürriyetlerine son derece saygı gösteriyordu... Irak'ta Eş'arîler ile Hanbelîler arasında da münakaşa ve kavgalar oluyordu. Melikşah ve Nizam ül-Mülk, bu durumda, Ebu İshak Şirazî'ye gönderdikleri bir mektupta, Nizâmîye Medreselerini bir mezhebi korumak için değil, ilmi himaye etmek ve yükseltmek maksadı ile kurduklarını... belirtiyorlardı. Bu suretle fikir ve vicdan hürriyetine ne derece bağlı bir siyaset takip ettiklerini gösteriyorlardı."⁵⁶ 1087 yılından sonra Mekke ve Medine Fatımîlerin etkileri ve baskılarından kurtarıldı. Hasan Sabbah ve Batınî propagandaları engellendi.⁵⁷ Otuz sekiz yaşında, 20 Kasım 1092 tarihinde ölen veya öldürülen⁵⁸ Melikşah'tan sonra *Sultan Mehmet Tapar* (1105-1118), bir araştırmamızın ifadesiyle, "Haçlılar ve Bâtınîlere karşı tertip ettiği cihat harekâtıyla Sünnî İslâm dünyasında gönüllere taht kurmuş ve haklı bir övgüye mazhar olmuştur."⁵⁹

⁵⁵ Karmatîler (Karamita diye de anılır) Şîî-Bâtınî İsmailîlerin bir kolu sayılmaktadır. Onlar oruç tutmazlar, namaz kılmazlar, içki içerler ve en yakın akrabaları ile evlenmeye cevaz verirler, suçsuz yere adam öldürürler, istediklerinin mallarını yağmalarlardı. Bugünkü deyişle terörist idiler. Kâbe'deki Hacer ül-Esved'i yerinden çıkartılar ve 20 yıl yerine koymadılar. Bkz. R. Dozy, *Tarih-i İslâmîyet*, çev: Abdullah Cevdet, İstanbul 1910, II, s. 350 vd; Muhammed Hammadî, *Batınîlerin ve Karmatîlerin İçyüzü*, Çev: İ. Hatip Erzen, Ankara 1948; Bendeli Cevzî, *Min Tarih il-Harekât il-Fikriyye fil-İslâm*, Beyrut, ?, s. 159-218; Nizam ül-Mülk, *Siyasetnâme*, Çev: N. Bayburtlugil, s. 285-315; L. Massignon, "Karmatiler", *İA*, VI, 352-359; Mustafa Galib, *A'lâm ül-İsmailiye*, Beyrut 1964.

⁵⁶ Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefküresi Tarihi*, İstanbul, 1969, I, s. 198.

⁵⁷ İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, İstanbul 1973, s. 119-128.

⁵⁸ Bkz. Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 70; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 188-190; A. Vehbi Ecer, "Türkân Hatun", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri 1989, sayı: 6, s. 176; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 172; Ahmed b. Mahmud, I, s. 155.

⁵⁹ Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, Ankara 1990, s. 151.

Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra Tarkân Hatun'un ihtiraslarıyla⁶⁰ siyasî bir buhran ve sarsıntı baş gösterdi.⁶¹ Bu buhranlı dönemde "*Sultan ül-a'zam*", "*Cihan padişahu*" ünvanlarıyla anılan Melikşah'ın oğlu Sultan Sencer (veya Sancar) (1118-1157) devletin düzenini yeniden kurdu. "İslâm Dünyasının büyük bir kısmında hükmü yürüyen, her tarafta hutbelerde ismi okunan"⁶² Sencer'in ölümüyle Büyük Selçuklu Devleti tarihe karıştı. Bu büyük devlet adamından sonra Halife-Sultan mücadeleleri ve yeni bölünmeler ortaya çıktı.⁶³

Selçuklular döneminde faaliyete geçen medreselere paralel olarak felsefi-tasavvufî görüş tarzının teşkilâtlandığı ve geliştiği görülmektedir. Bu akım daha çok Türkmenler arasında gelişti, yayıldı. Zira bir tarihçimizin ifadeleriyle: "Selçuklu Sultanları, İslâmî siyaset bakımından sünnilîği savunmalarına rağmen, göçebe Türkmenler, zahiren İslâmiyeti kabul etmekle beraber, eski millî geleneklerin tesiri altında idiler."⁶⁴ Bu sebeple İslâm fakihlerinin ve kelâmcılarının mantikî ve felsefî görüşlerinden ziyade "eskiden kudsîyet verdikleri ozanlara benzeterek"⁶⁵ Ahmet Yesevi'yi (öl: 1166) ve onun dervişlerini benimsediler. Çünkü bunlar Türkçe konuşuyorlar, "Türk boylarına kendi mantık ve dilleriyle İslâmî inanç ve esasları tasavvuf aracılığıyla yaymaya"⁶⁶ çalışıyorlardı. Ahmet Yesevi ve dervişleri İslâm

⁶⁰ Ecer, *aynı makale*; Ahmed b. Mahmud, I, 155 vd., II, 51 vd.

⁶¹ Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra Selçuklu Devleti dörde bölündü: A) Büyük Selçukluların devamı (1194'e kadar) olan Irak ve Horasan Selçukluları; B) Kirman Selçukluları, 1092-1187; C) Suriye Selçukluları, 1092-1117; Ç) Anadolu Selçukluları, 1092-1308.

⁶² Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 82.

⁶³ Bkz: Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 193-203; Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 84-85; Hakkı Dursun Yıldız (Redaktör), *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1988, VII, s. 183 vd.

⁶⁴ Yurdaydın, s. 75.

⁶⁵ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1966, s. 14.

⁶⁶ Ahmet Yaşar Ocak, *Kalenderiler*, Ankara 1992, s. 24.

Dinin özünün, yani İslâmî inancın (akaid'in), tevhid'in ve Tanrı aşkının hakimiyeti dışındaki eskikliklere hoşgörü ile bakarak birleştirici, sevdirci özellikleri ön plâna çıkartarak dinî sevdirdiler. Türkçe ilâhîler ve şiirler okuyan Ahmet Yesevî'nin dervişlerini Türkler, eski, İslâm öncesinde "dinî kudsiyet verdikleri"⁶⁷ alp, kam ve ozanlara benzeterek⁶⁸ coşkuyla benimsediler. İslâmı onlardan rahatlıkla öğrendiler. Zira, bunların anlattıkları, Türk toplumunun millî geleneklerine uygun, kucaklayıcı bir dinî görüştür. Alpler, Alp-gazi ve Alp-Erenler Müslüman-Türk kahraman tipini temsil ettiler ve fazilet timsali, erdemli, örnek kişilerdiler.⁶⁹ Ahmet Yesevî'nin isimsiz takipçileri olduğu gibi Hacı Bektaş Velî (1209-1270), Yunus Emre (1240-1320) gibi⁷⁰ isimleri ebedileşen kilometre taşları da vardı. Bu Yesevî

⁶⁷ Köprülü, *Türk Edebiyatında*, s. 14; Esin, s. 89 vd.

⁶⁸ Alp ve Alp-Eren ile bunların özellikleri için bkz: M. Fuad Köprülü, "Alp", *İA*, I, s. 382; Orhan F. Köprülü, "Alp", *TDVİA*, II, 585; Cahid Baltacı, "Alp-Eren", *İslâmî Bilgiler Ansiklopedisi*, İstanbul 1981, I, s. 195-196; Mehmet Demirci, "Osmanlı Devletinin Kuruluş Devresinde Mutasavvıfların Yeri", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Ekim/1984, sayı: 4, s. 16-24; Mehmed Demirci, "Tarih Şuuru ve Derviş Gaziler Hakkında", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Ekim/1988, sayı: 20, s. 46-50; Mehmet Şeker, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması*, Ankara 1991, s. 102-116; Ümit Hassan, *Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler*, Ankara 1986, s. 179-189; Mustafa Uslu, "Ahmet Yesevî Dervişlerinin Sosyal Felsefesi", *Erciyes Dergisi*, Mart/1992, sayı: 171, s. 23-25; Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler-İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, İstanbul 1974, sayı: 2, s. 279-304; M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ankara 1972, 146-153; Nurkal Kumsuz, "Kilit Romanında Alp-Eren Tipi: Sarı Hoca", *Din Öğretimi Dergisi*, Mart/1992, sayı: 33, s. 57-59; A. Vehbi Ecer, "Saru Saltuk'tan Ahmed Kuddusî'ye", *Millî Kültür Dergisi*, Haziran/1990, sayı: 73, s. 57-59.

⁶⁹ Esin, *a.g.e.*, s. 89.

⁷⁰ A. Vehbi Ecer, "Ahmed Yesevî'de Dinî Tolerans ve Anadolu'da Etkileri", *Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, (26-29 Mayıs 1993) Kayseri 1993, s. 101-113.

Dervişleri Alp-Eren'ler adını almışlar, savaşmışlar. Gerekli zaman ticarete ahlâk ve disiplini getiren ahlâk savaşçıları olarak "Ahîler" adını almışlardır. Anadolu Selçukluları ve Beylikler dönemlerinde medreselerde İslâm Dininin Sünnî inancı öğretilmekte ise de halkın çoğunluğu, özel ve sade bir İslâmiyeti yaşıyorlar, yaptıkları işlerin ve ibadetlerin hangi mezhebe uygun olduğunu bilmiyorlardı. Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın bu dönem halk Müslümanlığı ile ilgili olarak şunları yazar:

"...Türkmenler, İslâmiyet içinde Sünnîlik, Şîlik şeklinde ortaya çıkan İlahiyatla ilgili tartışmaların uzağında idiler."⁷¹

Prof. Dr. Faruk Sümer bir makalesinde, "Oğuz eli'nin ezici çoğunluğu Anadolu'ya geldi ve bu suretle Türkiye doğdu... 1071'deki Malazgirt Savaşından sonra Anadolu ile Türkistan arasında bir göç kanalı meydana geldi. Bu kanaldan aşağı-yukarı 200 yıl içinde oğuz Türklerinin büyük bir çoğunluğu Anadolu'ya göç etti"⁷² diye yazar. Bu göçlerle birlikte Anadolu'ya çok sayıda gelen dervişler (Alpler, Alp-Erenler, Abdallar) hem İslâm Dinini kendi metotlarıyla ve anladıkları biçimde yaydılar, hem de Osmanlı Devletinin kurulmasında büyük rol oynadılar.⁷³ Bu göçler sonunda tasavvufî akımın temsilcileri olan Yesevî Dervişleri halkla senli-benli, halkla el ele, Anadolu'yu yaşanır yurt haline getirme azmi ve gayreti içinde, oluşturdukları dinî ve iktisadî kurumlarıyla, millî kültür ve değerlerini canlı tutarak Anadolu toplumunu oluşturdular. Anadolu'yu Müslüman Türk yurdu haline getirdiler.⁷⁴ Diğer taraftan, yerli halka inançlarını değiştirmeleri konusunda hiçbir baskı yapmadılar. "Yerli halktan sadece itaat ve devlete sadakat"⁷⁵ istediler. Anadolu'ya girdikleri zaman etnik grupların inanışlarına

⁷¹ Yurdaydın, *a.g.e.*, s. 84.

⁷² Faruk Sümer, "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?", *Belleten*, XXXIV/96, (1960), s. 567-594.

⁷³ Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, çeşitli sayfalar.

⁷⁴ A. Vehbi Ecer, "Yunus Emre Döneminde Anadolu'nun Vatanlaşması", *M.E.B. Din Öğretimi Dergisi*, Eylül-Ekim 1992, sayı: 36, s. 16-28.

⁷⁵ İsmet Parmaksızoğlu, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ankara 1982, s. 11.

hoşgörü ile baktılar. Bir tarihçimizin çok güzel tesbit ettiği gibi, "ne Ermenilerin, ne Nasturilerin, ne de Melkit ve Yahudilerin dinlerini değiştirerek zorla İslâma sokulmalarından yana oldular."⁷⁶ Ancak bu yerli halktan bazıları İslâm Dinini benimseyerek Türkleşti. Bir yabancı yazar bu konuyu şöyle dile getirir:

"Selçuk Türklerinin sonuna kadar Müslüman olarak kaldıkları söz götürmez. Ancak hiçbir zaman bağnazlığa yer vermedikleri de bir gerçektir. Selçukluların bıraktıkları sanat eserleri bu iddiayı kanıtlayan birer belgedir... Anadolu'nun ebedî Türk yurdu olması, burasını fetheden Selçuk Türklerinin engin kültürleri, geniş toleransları, büyük bir inandırıcı ve sürükleyici güçleri karşısında yerli halkın Türk dilini, Türk dinini ve Türk ülküsünü benimsemesi sonucunda meydana gelmiştir."⁷⁷

Türkler İslâm Dinini din olarak seçtikten sonra bu dine büyük bir heyecanla sarıldılar. Büyük ölçüde İslâm Dininin korunması ve yaşamasında samimi hizmetlerde bulundular. Herşeyden önce Müslümanları yok etmeye yönelik Haçlı hücumlarını büyük bir cesaretle göğüslediler. Ayrıca Müslümanların büyük bir çoğunluğunun benimsediği İslâmiyetin, Sünnî kesiminin içinde oldular. Bu *Sünnî mezhebe karşı olan mezhepleri, siyasî birliği bozucu olarak gördükleri için onlara karşı çıktılar*. O dönemde Müslümanların birliğinin temsilcisi olarak görülen halifenin ve halifenin temsil ettiği Sünnî inancın koruyucusu rolünü üstlendiler. Zira ehl-i sünnet dışı mezhepler, daima devleti parçalamaya, birliği bölmeye, yıkmaya, siyasî otoriteyi ele geçirmeye yönelik siyasî muhtevalı, terörist bir görünüm içinde idiler. *Türkler, siyasî güçlerinin artmasını, İslâm Dünyasında itibarlarının yükselmesini, otoritelerinin tanınmasını İslâm mezheplerinden ehl-i sünnetten yana olmakta gördüler*. Yoksa kuru bir mezhep taassubu içine girip Hanefilik-Matüridilik mezheplerinin yayılması için savaşmadılar. Ancak siyasî bir nitelik kazanmış olan, siyaset ve siyasî otorite için alet

⁷⁶ Parmaksızoğlu, *a.g.e.*, s. 57.

⁷⁷ Friedriche Karl Kienitz, "Osmanlılardan Önceki Anadolu Türklerinin Politik ve Kültür Bakımından Dünya Tarihindeki Önemi", *Belleten I*, I/196 (1986), s. 279-289.

edilen Şîf-Batınî mezhepler, İslâm ülkelerini karıştırdıkları, birliği bozdukları için Türkleri karşılarında buldular. Türklerin bu tavırlarında, İslâm dünyasındaki hakimiyet ve saltanatının bunlarla yapılacak bir mücadeleye, yani, İslâmiyetin ve Sünnîliğin zaferine bağlı bulunduğu inancı büyük ölçüde rol oynadı.